

УДК 341.215.4
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i3.117>

Т. Л. Сироїд
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
orcid.org/0000-0002-8165-4078

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ СЕКСУАЛЬНОГО ТА РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я ЖІНОК

У статті проведено ґрунтовний аналіз міжнародно-правових актів, якими регламентовано право на сексуальне і репродуктивне здоров'я жінок, що є невід'ємним складником загального права жінок на досягнення найвищого життєвого рівня (права на здоров'я), гарантованого Міжнародною хартією прав людини. Зокрема, у статті висвітлено положення Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Проаналізовано матеріали міжнародних міжурядових форумів, у межах яких приділено увагу загальному захисту прав жінок, і зокрема, праву на сексуальне та репродуктивне здоров'я, серед яких – документи Всесвітньої конференції з прав людини (1993 р.), Міжнародної конференції народонаселення і розвитку (Програма дій 1994 р.), Четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок у Пекіні (Пекінська платформа дій 1995 р.), Глобальної стратегії охорони здоров'я жінок, дітей і підлітків (2016–2030 рр.). Зазначено, що саме в межах міжнародних конференцій, зокрема Каїрської конференції (1994 р.), було розроблено концепцію захисту сексуального і репродуктивного здоров'я жінок та визначено напрями діяльності держав у цій сфері.

Акцентовано увагу на значенні (загальних і спеціальних) рекомендацій, розроблених міжнародними договірними контрольними органами, – Комітетом з економічних, соціальних і культурних прав і Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі захисту сексуального і репродуктивного здоров'я жінок, які покладають на держави зобов'язання щодо дотримання, захисту і реалізації прав у зазначеній сфері; доповідях Спеціального доповідача з питання про право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. Зроблено відповідні висновки і рекомендації щодо імплементації положень цих актів у національне законодавство держав з метою покращення ситуації у галузі захисту прав жінок.

Ключові слова: жінки, захист, здоров'я, права людини, правова основа, репродуктивні права.

Syroïd T. L. INTERNATIONAL LEGAL BASIS FOR THE PROTECTION OF WOMEN'S SEXUAL AND REPRODUCTIVE HEALTH

The article contains a detailed analysis of international legal acts regulating the right to sexual and reproductive health of women as an integral part of the general women's right to achieve a high standard of living (the right to health) guaranteed by the International Bill of Human Rights. In particular, the article highlights the provisions of Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. The author has analyzed the materials of international intergovernmental forums focusing on the general protection of women's rights and, in particular, the right to sexual and reproductive health, including documents of the World Conference on Human Rights (1993) and the International Conference on Population and Development (Action Program, 1994), Fourth World Conference on Women (Beijing Platform for Action, 1995), Global Strategy for Women's, Children's and Adolescent's Health (2016–2030). It is noted that in the framework of international conferences, in particular, the Cairo Conference (1994), the concept of protection of women's sexual and reproductive health was developed and the directions of activity of the states in this sphere were marked.

Emphasis is placed on the importance of (general and special) recommendations developed by international treaty oversight bodies – the Committee on Economic, Social and Cultural Rights and the Committee on the Elimination of Discrimination against Women in the field of women's sexual and reproductive health, protection and realization of rights in the specified sphere; reports of the Special Rapporteur on the right of everyone to the highest attainable standard of physical and mental health. In order to improve the situation in the field of protection of women's rights, appropriate conclusions and recommendations on the implementation of these acts in the national legislation of states were made.

Key words: women, protection, health, human rights, legal basis, reproductive right.

Постановка завдання. Сексуальне і репродуктивне здоров'я жінок пов'язане з численними правами людини, в тому числі з правом на життя, правом на свободу від катувань, правом на охорону здоров'я, правом на недоторканність приватного життя, правом на освіту та заборону дискримінації, гарантованих Міжнародною хартією прав людини. Забезпечення цих прав є зобов'язанням держав. Незважаючи на ці зобов'язання, порушення прав жінок на сексуальне і репродуктивне здоров'я є частими випадками. Вони приймають безліч форм, включаючи

відмову в доступі до послуг, які потрібні тільки жінкам, або надання низької якості, залежність доступу жінок до послуг від дозволу третьої сторони, а також проведення процедур, пов'язаних з репродуктивним і сексуальним здоров'ям жінок, без їхньої згоди, в тому числі примусові стерилізації, примусовий огляд на предмет збереження незайманості і примусовий аборт. Права жінок у галузі сексуального і репродуктивного здоров'я також піддаються ризику в разі проведення операцій, що калічать жіночі геніталії, та у випадку ранніх шлюбів.

Порушення прав жінок у галузі сексуального і репродуктивного здоров'я часто міцно лежать в основі суспільних цінностей, що стосуються сексуальності жінок. Патріархальні уявлення про роль жінки в сім'ї означають, що цінність жінок часто визначається її здатністю до розмноження. Ранні шлюби і вагітності, а також повторні вагітності без достатньої перерви між ними, які часто викликані прагненням відтворити дітей чоловічої статі через переваги синів, мають руйнівний вплив на жіноче здоров'я й іноді мають смертельні наслідки. Жінок також часто засуджують за безплідність, з цієї причини вони піддаються остракізму і різним порушенням прав людини. З огляду на зазначене, тематика статті є актуальною і потребує детального дослідження.

Слід зазначити, що питання захисту сексуального і репродуктивного здоров'я жінок не знайшли широкого висвітлення в роботах науковців, разом із тим окремі аспекти щодо загальних прав жінок, права на здоров'я висвітлено у працях таких вітчизняних і зарубіжних авторів, як: А. Білоусова, О. Заколдаєва, А. Ібрагімов, С. Поленіна, Л. Фоміна, Р. Хадісова, Н. Хендель, К. Віхтерих, Л. Кінг та ін.

Мета статті – аналіз міжнародно-правових актів у галузі захисту сексуального і репродуктивного здоров'я жінок. Серед визначених завдань слід указати такі як: характеристика конвенційних норм, програмних документів, рекомендацій, зауважень міжнародних договірних контрольних органів, спеціальних інституцій, якими регламентоване право жінок на здоров'я; розробка відповідних висновків і рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Стаття людини має значний вплив на здоров'я в результаті як біологічних, так і ґендерних відмінностей. З огляду на цю обставину, міжнародним співтовариством розроблено низку норм, які мають на меті захист здоров'я осіб жіночої статі, зокрема їхніх сексуальних і репродуктивних прав. Серед загальних міжнародних актів слід указати Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, у преамбулі якої зазначено, що «роль жінки у продовженні роду не повинна бути причиною дискримінації». Конвенцією приділено увагу зв'язку між дискримінацією і репродуктивною роллю жінок. Наприклад, у статті 5 міститься заклик до «правильного розуміння материнства як соціальної функції», вимагаючи повного поділу обов'язків щодо виховання дітей між чоловіком і жінкою. Відповідно, положення про охорону материнства і догляду за дитиною оголошені невід'ємними правами і впроваджені в усі сфери, яких стосується Конвенція, чи то працевлаштування, сімейне право, охорона здоров'я або освіта. Обов'язки суспільства включають надання соціальних послуг, особливо установ по догляду

за дитиною, які дозволяють поєднувати сімейне життя з роботою та участю в громадському житті. Ухвалення спеціальних заходів, спрямованих на охорону материнства, рекомендується і «не вважається дискримінаційним» (ч. 2 ст. 4). Конвенція також передбачає право жінок на власний вибір у репродуктивних питаннях. Примітно, що це єдиний правозахисний договір, в якому згадується питання планування сім'ї. Держави-учасниці зобов'язані включати консультації про планування розміру сім'ї в освітній процес (ст. 10, п. «h»), а також розробляти сімейні кодекси, які гарантуватимуть жінкам право «вільно і відповідально приймати рішення про кількість дітей і проміжки між їх народженням та мати доступ до інформації, освіти, а також засобів, які дозволяють їм здійснювати це право» (ст. 16, п. «e») [1].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права акцентує увагу на тому, що особлива охорона повинна надаватися матерям протягом розумного періоду до і після пологів. Протягом цього періоду працюючим матерям повинна надаватися оплачувана відпустка або відпустка з достатньою допомогою у соціальному забезпеченні (п. 2 ст. 10) [2].

Всесвітня конференція з прав людини акцентувала увагу на необхідності викорінення насильства за ознакою статі та всіх форм сексуального домагання й експлуатації, включаючи ті з них, які є наслідком культурних забобів і незаконної міжнародної торгівлі жінками, що несумісні з гідністю і цінністю людської особистості. Вона закликала до прийняття правових заходів на національному рівні та здійснення міжнародної співпраці в таких галузях, як економічний і соціальний розвиток, освіта, безпечне материнство й охорона здоров'я, а також соціальна підтримка (ст. 18) [3].

Суттєвий внесок у концепцію сексуальних і репродуктивних прав як невід'ємного складника прав людини було зроблено Міжнародною конференцією народонаселення і розвитку (Каїр, 5–13 вересня 1994 р.). У прийнятій у межах Конференції Програмі дій міститься визначення репродуктивного здоров'я, під яким слід розуміти стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя (а не просто відсутність захворювання, нездужання або немічності) в усьому, що має відношення до репродуктивної системи, її функцій і процесів, що відбуваються в ній. Таким чином, концепція репродуктивного здоров'я передбачає, що люди мають можливість вести безпечне статеве життя, яке задовольняє їх, що вони мають можливість народжувати дітей і свободу вирішувати, чи хочуть вони заводити дітей, а також планувати їх кількість. Остання умова передбачає наявність і у чоловіків, і у жінок доступу до безпечних, ефективних, доступних і прийнятних методів

планування сім'ї за власним вибором, а також до інших, вибраних ними засобів регулювання здатності до зачаття, що не суперечить закону. Воно також включає право на доступ до отримання відповідних медичних послуг, що забезпечують безпечну вагітність і пологи, і дають парам найкращі шанси завести здорових нащадків [4].

З урахуванням вищенаведеного репродуктивні права охоплюють деякі права людини, що вже закріплені в національних законодавствах, міжнародних правозахисних документах та інших консенсусних документах. Зазначені права ґрунтуються на визнанні фундаментального права всіх пар і окремих осіб вільно і відповідально приймати рішення щодо кількості своїх дітей, інтервалів між їх народженням і часу їх народження, маючи у своєму розпорядженні необхідну інформацію і засоби, а також на праві досягнення максимально високого рівня сексуального та репродуктивного здоров'я. Це також включає їхнє право приймати рішення щодо відтворення потомства без будь-якої дискримінації, примусу і насильства, про що йдеться в документах з прав людини. Реалізуючи ці права, особи повинні брати до уваги потреби вже народжених і майбутніх їхніх дітей, а також ті обов'язки, які вони несуть перед суспільством.

Програмою визначено напрями діяльності держав у межах первинної медико-санітарної допомоги, зокрема: забезпечення доступу для всіх осіб відповідного віку до послуг у галузі репродуктивного здоров'я; надання консультацій, інформації про освіту, зв'язок і послуги в галузі планування сім'ї; здійснення просвітництва й надання послуг у сфері медичної допомоги вагітним жінкам, забезпечення нормального допологового і післяпологового догляду; попередження безпліддя; попередження і лікування інфекцій статевих органів; надання консультацій з питань репродуктивного здоров'я тощо (параграфи 7.2, 7.3, 7.6) [4].

Зазначена концепція отримала підтвердження на Четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок у Пекіні (4–15 вересня 1995 р.), в межах якої було прийнято Пекінську декларацію, що передбачає зобов'язання урядів забезпечувати жінкам і дівчаткам можливість користуватися всіма правами людини й основними свободами і вживати дієвих заходів проти порушення цих прав і свобод; прийняти всі необхідні заходи з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчаток і усунення всіх перешкод на шляху досягнення рівності між чоловіками і жінками й поліпшення становища жінок і розширення їхніх прав; попереджати й усувати будь-які форми насильства щодо жінок і дівчаток; забезпечувати жінкам і чоловікам рівний доступ до освіти та медичної допомоги і рівне ставлення до них у цих сферах

і домагатися поліпшення статевого і репродуктивного здоров'я жінок, а також підвищення їхнього освітнього рівня (ст. 23, 24, 29–30) [5].

Глобальна стратегія охорони здоров'я жінок, дітей і підлітків (2016–2030 рр.) передбачає серед інших цілей забезпечення загального доступу до медичного обслуговування в галузі сексуального і репродуктивного здоров'я (в тому числі до послуг планування сім'ї), а також дотримання прав у цій галузі тощо [6, с. 6].

Протокол до Африканської хартії прав людини і народів, що стосується прав жінок в Африці, 2003 р., покладає на держави-учасниці зобов'язання щодо забезпечення права жінок на здоров'я, включаючи сексуальне та репродуктивне здоров'я, дотримання та сприяння його зміцненню. Це включає: а) право контролювати їх родючість; б) право вирішувати, чи мати дітей, кількість дітей та інтервал народжуваності дітей; в) право вибору будь-якого методу контрацепції; г) право на самозахист і захист від інфекцій, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ/СНІД; г) право бути поінформованим про стан свого здоров'я та стан здоров'я партнера, особливо якщо це стосується інфекцій, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ/СНІД, відповідно до міжнародно визнаних стандартів і кращих практик; д) право на освіту з планування сім'ї. Протокол містить зобов'язання держав-учасниць щодо вжиття всіх відповідних заходів з метою надання адекватних, доступних медичних послуг, включаючи інформацію, освіту та спілкування в межах програми для жінок, особливо у сільській місцевості; встановлення та зміцнення існуючого передпологового, пологового і післяпологового здоров'я та харчування для жінок протягом вагітності і під час годування груддю; захисту репродуктивних прав жінок шляхом надання дозволу на медичний аборт у випадках сексуального насильства, зґвалтування, інцесту, у разі, коли тривала вагітність загрожує психічному і фізичному здоров'ю матері або життю матері чи плоду (ст. 14) [7].

Суттєве значення для захисту жіночого здоров'я має й прийняття такого документа, як Міжвідомча заява щодо виключення тестування на незайманість, яка спрямована на запобігання та реагування на всі форми насильства щодо жінок і дівчат та всі шкідливі практики щодо них. Нею зазначається, що застосування такої практики є порушенням прав людини потерпілої та пов'язана як з негайними, так і з довгостроковими наслідками, які завдають шкоди її фізичному, психологічному та соціальному розвитку. У Заяві висловлена прихильність підтримці намагання викоринити всі форми перевірки незайманості, тим самим підтримуючи права жінок і дівчат у всьому світі. Вона закликає уряди, медичних

працівників та їх асоціації, міжнародні, регіональні та національні агентства охорони здоров'я і громади загалом виступити з ініціативою заборони тестування на незайманість та створення національних рекомендацій для медичних працівників, державних службовців і членів громад, особливо в країнах, де широко практикується тестування на незайманість [8].

Слід зазначити, що міжнародними договірними органами, зокрема Комітетом з економічних, соціальних і культурних прав і Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок (далі – КЛДЖ), прийнято низку нормативних положень у зазначеній сфері. Зокрема, комітети чітко вказали, що право жінок на охорону здоров'я включає сексуальне і репродуктивне здоров'я. Це означає, що держави несуть зобов'язання щодо дотримання, захисту і реалізації прав, пов'язаних із сексуальним і репродуктивним здоров'ям жінок.

Загальна рекомендація Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок № 24 радить державам зробити пріоритетним «попередження небажаної вагітності шляхом планування сім'ї та статевого виховання» (ст. 28) [9].

Зауваження загального порядку № 14 Комітету з економічних, соціальних і культурних прав акцентує увагу на тому, що задля здійснення права жінок на здоров'я слід усунути всі перепони на шляху їх доступу до медичного обслуговування, інформації й просвітництва, в тому числі у сфері статевого і репродуктивного здоров'я (ст. 21). Пояснює, що надання послуг у сфері материнського здоров'я можна порівняти з основним зобов'язанням, від якого не можна відступити за жодних обставин, і держави мають пряме зобов'язання щодо прийняття обдуманих, конкретних і цілеспрямованих заходів щодо реалізації права на охорону здоров'я в контексті вагітності і пололів (ст. 36) [10].

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав у своєму Зауваженні загального порядку № 22 про право на сексуальне і репродуктивне здоров'я (ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права) зазначає, що право на сексуальне і репродуктивне здоров'я є невід'ємною частиною права на здоров'я, закріпленого в ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Це право передбачає низку свобод і повноважень. До числа свобод належить право приймати вільні і відповідальні рішення й робити вибір без насильства, примусу і дискримінації з питань, пов'язаних з власним тілом і сексуальним та репродуктивним здоров'ям. Правомочності включають у себе безперешкодний доступ до низки медичних установ, товарів, послуг і інформації, які забезпечують усім людям повне здійснення права на сексуальне і репродуктивне здоров'я, як це передбачено статтею 12 Пакту.

Через специфіку репродуктивних здібностей жінок реалізація їхнього права на сексуальне і репродуктивне здоров'я має ключове значення для реалізації всього спектра прав людини. Право жінок на сексуальне і репродуктивне здоров'я є необхідною умовою для їхньої самостійності та їхнього права приймати обдумані рішення щодо свого життя та здоров'я. Принцип гендерної рівності вимагає обліку медичних потреб жінок, відмінних від потреб чоловіків, і надання жінкам належних послуг на різних етапах їхнього життєвого циклу. Той факт, що жінки систематично піддаються дискримінації і насильству на різних етапах життя, вимагає всебічного розуміння концепції гендерної рівності в контексті права на сексуальне і репродуктивне здоров'я. В інтересах недопущення дискримінації за ознакою статі, як це гарантовано в пункті 2 статті 2 Пакту, і забезпечення рівності жінок, що гарантується статтею 3, слід викоринювати не тільки пряму дискримінацію, але і непрямі її прояви й забезпечувати як формальну, так і фактичну рівність (ст. 1, 5, 25–26) [11].

У Загальній рекомендації № 35 про гендерне насильство щодо жінок, призначеної для доповнення й оновлення керівних вказівок для держав-учасниць, викладених у Загальній рекомендації № 19, КЛДЖ зазначив, що посягання на сексуальне і репродуктивне здоров'я жінок і обмеження їхніх відповідних прав, наприклад, примусова стерилізація, примусові аборти, примусова вагітність, криміналізація абортів, відмова в послугах із безпечного переривання вагітності і/або по догляду після абортів або затримка у наданні таких послуг, примус до продовження вагітності, а також образа жінок і дівчаток і неналежне поводження з ними, коли вони цікавляться інформацією, товарами й послугами, пов'язаними із сексуальним і репродуктивним здоров'ям, являють собою форми гендерного насильства, які залежно від обставин можуть прирівнюватися до тортур або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження (п. 18) [12].

Спеціальний доповідач з питання про право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я підтверджує, що жінки мають право на послуги, товари та звернення до установ у сфері репродуктивного здоров'я, які: доступні в достатній кількості; доступні фізично й економічно; доступні без дискримінації; мають хорошу якість (ст. 17) [13].

Незважаючи на зобов'язання держав-учасниць, закріплені міжнародними актами, порушення прав жінок на сексуальне і репродуктивне здоров'я є негативною практикою сьогодення, про що свідчать заяви експертів ООН, які закликають зупинити регрес щодо сексуальних та репродуктивних прав жінок і дівчат [14].

Висновки. Виходячи із вищезазначеного, слід констатувати, що міжнародним співтовариством докладаються суттєві зусилля задля розробки норм щодо захисту сексуального і репродуктивного здоров'я жінок, що є невід'ємним складником права на найвищий досяжний рівень (права на здоров'я), гарантованого загальними і спеціальними міжнародними актами в галузі прав людини. Разом із тим імплементація положень міжнародних норм у цій сфері потребує прийняття відповідних національних законів; внесення змін до чинних нормативних актів (наприклад, цивільного, кримінального законодавства); розробку національних програм, які враховуватимуть правові, соціальні, психологічні аспекти цієї проблематики; створення відповідних національних інституцій з надання допомоги жінкам у разі порушення їхніх прав тощо.

Література

1. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. URL: <http://www.un-documents.net/a34r180> (дата звернення: 6.10.2020).
2. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx> (дата звернення: 07.10.2020).
3. Венская декларация и Программа действий. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/viendec93.shtml (дата звернення: 05.10.2020).
4. Доклад Международной конференции по народонаселению и развитию (Каир, 5–13 сентября 1994г.). URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/icpd_rus.pdf (дата звернення: 10.10.2020 р.)
5. Пекинская декларация. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/womdecl.shtml (дата звернення: 06.10.2020).
6. Глобальная стратегия охраны здоровья женщин, детей и подростков (2016–2030 гг.). URL: https://www.who.int/maternal_child_adolescent/documents/global-strategy-women-children-health-ru.pdf?ua=1 (дата звернення: 10.10.2020).
7. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa. URL: https://www.un.org/en/africa/osaa/pdf/au/protocol_rights_women_africa_2003.pdf (дата звернення: 6.10.2020).
8. Eliminating Virginity Testing: An Interagency Statement. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/EliminatingVirginityTestingAn-Interagency.pdf> (дата звернення: 12.10.2020).
9. General recommendation No. 24: Article 12 of the Convention (women and health) URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/INT_CEDAW_GEC_4738_E.pdf (дата звернення: 05.10.2020).
10. CESCR General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12). URL: <http://www.refworld.org/pdfid/4538838d0.pdf> (дата звернення: 06.10.2020).
11. General comment No. 22 (2016) on the right to sexual and reproductive health (Article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Right). URL: <https://undocs.org/E/C.12/GC/22> (дата звернення: 08.10.2020).
12. Committee on the Elimination of Discrimination against Women General Recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19. URL: <https://undocs.org/CEDAW/C/GC/35> (дата звернення: 07.10.2020).
13. Право каждого человека на наивысший достижимый уровень физического и психического здоровья А/61/338. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/61/338> (дата звернення: 10.10.2020).
14. Stop regression on sexual and reproductive rights of women and girls, UN experts urge. URL: <https://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23503&LangID=E> (дата звернення: 10.10.2020).